

УДК 94:(477.87)"1787/1914"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2022.154-155.6>М. Мельничук, студ. магістратури
e-mail: mariiamelnychuk@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІСТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЖИТТЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У 1787–1914 РОКАХ

Висвітлено причини німецької еміграції. Досліджено правову базу, якою керувались поселенці за життя на теренах Російської імперії. З'ясовано особливості традиційного німецького самоврядування, функціонування органів місцевої влади та фінансової автономії. Встановлено основні форми господарювання німецьких переселенців на українських землях. Проаналізовано сутність спадкування за міноратним правом і марки як форми земельної організації поселення. Розкрито становище культурного життя німців. Під час роботи розкривається поступова зміна ставлення російської владної верхівки до німецьких колоністів протягом досліджуваного періоду.

Ключові слова: німецькі колоністи, Південна Україна, законодавча база, самоврядування, меноніти, міноратне право, марка.

Постановка проблеми. Південь України з давніх-давен становив строкатий в етнічному плані регіон. Однією з націй, що залишила чималий слід у вітчизняній історії, стали німці. Німці, які прибували на наші землі, помітно вирізнялись високим господарським і культурним рівнем. Завдяки вкладу колоністів у південноукраїнському регіоні постало чимало прибуткових ферм, зародились підприємницькі династії, розвивалась промисловість і ремісництво. Детальне вивчення способу життя етносу, законодавчої бази відносно нього, соціальних і громадських порядків дають змогу пролити світло на "білі плями" історії меншини. Дослідження історії іноземців на українських теренах є особливо актуальним у контексті закидів путінської пропагандистської машини, що Україна нібито "обмежує права національних меншин", які проживають на її теренах.

Аналіз джерел та літератури. Літературна база з теми дослідження широко представлена в роботах дослідників часів Російської імперії, в радянській і в сучасній історіографії. Слід у вивченні історії німецьких колоністів на українських теренах залишили П. Браун [10], Н. Дружиніна [14], А. Клаус [17]. Ґрунтовний аналіз правової бази, якою керувалося німецьке населення, особливостей господарювання і ролі релігії здійснили О. Каненберг-Сандул [20], Е. Плеська-Зебольд [22], С. Чирук [34] і В. Васильчук [11], [12]. Джерельна база представлена зведенням актів "Полное собрание законов Российской империи" [25], [26], [28], матеріалами Державного архіву Одеської області [2], [1], Центрального державного історичного архіву України в Києві [5].

Постановка завдання. Завдання статті – систематизувати наявні відомості щодо німецької спільноти на південноукраїнських теренах з 1787 р. до початку Першої світової війни: причини і етапи переселення, політика російської влади відносно групи, юридична база, характер соціального ладу поселення і значення самоврядування, форми господарювання, освітньо-культурна діяльність колоністів.

Виклад основного матеріалу. Історія кожної етнічної меншини, що населяла чи населяє українські землі, є по-своєму унікальною. Німцям-колоністам довелося пройти чимало випробувань на своїй новій батьківщині: особливості національної політики відносно іноземців, природні умови, репресивні заходи на етнічному і релігійному ґрунті, війни.

Перед висвітленням теми статті перш за все варто окреслити причини переселення німецьких колоністів

на територію Російської імперії (окрім досліджуваного в темі роботи заселення Причорномор'я, компактні райони розселення меншини включали також і Волинь, Поволжя, Сибір та інші регіони):

1. Політичні. Сюди відносяться роз'єднаність німецьких земель на безліч князівств і гніт їх правителів відносно селян, загрози нападів від країн-сусідок – усе це змушувало іноземців шукати кращої долі на чужині.

2. Соціально-економічні. Переселенцям на батьківщині дошкуляла нестача землі та продуктів харчування, зумовлена перенаселеністю регіону [11, с. 12]. Зростання кількості населення, яким чином, викликало потребу забезпечення сировиною, що призвело до відродження екстенсивних господарств великих феодалів. Землевласники центральноєвропейських князівств нерідко встановлювали непідйомні податки для підданих, а то й взагалі відбирали їх земельні ділянки.

3. Демографічні. Станом на XVIII ст. західно- і центральноєвропейські країни зіштовхнулись із проблемою перенаселення: наприклад, у Пруссії із середини XVII ст. – до початку XIX ст. кількість населення збільшилася майже у 5 разів – з 1 млн до 5,5 млн. Земельні наділи перебували у власності великих німецьких землевласників, поки селянство лише орендувало землю, на якій працювало. Важливий факт: німці (особливо з часів Середньовіччя) охоче брали участь у колонізації європейських країн із метою поширення культурних і мовних впливів [20, с. 94–95].

4. Релігійні. Лютерани і меноніти, як представники протестантської громади, почали переслідувались місцевою владою після перемоги помірної течії Реформації [14, с. 127].

До переліку також можна включити і причини кліматичні. Голод у німецьких князівствах був зумовлений температурними стрибками. Наприклад, 1816 р. отримав назву "року без літа" через аномальне похолодання [6]. Причиною ж вибору саме Росії (а не Американського континенту) у ролі нової батьківщини для міграції стала вигідніша вартість переїзду. На той час подорожі через океан були недешевим задоволенням [7].

Своєю чергою, російська влада теж мала мотиви запрошувати німців на переселення в південноукраїнський край:

1. Потреба заселення і господарського розвитку новоприєднаних земель. Імператриця Катерина II була поціновувачкою ідей економістів і філософів Нового часу – фізіократів та меркантилістів. Такі вчені-просвітники як Я. Більфельд і Й. фон Зонефельд обґрунтовували зв'яз-

зок економічного добробуту держави із кількістю жителів: "Що більше підданих, тим багатша держава і тим сильніша вона, більшу армію може виставити проти ворога; що більше кріпаків, тим багатший поміщик". Відвойовані простори чорноморських степів поставили уряд імперії перед потребою подбати про заселення цих земель [23]. Німці здавна були відомі як хазяйновиті господарники, тому чудово підходили на роль перетворювачів південноукраїнського Ельдорадо в економічно розвинутий регіон.

2. Бажання "розбавити" корінний етнос. Моноетнічний український Південь, здавна заселений козацьким станом, Російська імперія прагнула залюднити іноземним елементом. Це були не лише німці-колоністи: активно запрошувались також і південні слов'яни, молдавани і румуни, греки, вірмени. Зважитись на цей крок уряд Катерини II змусило побоювання українського сепаратизму. Після ліквідації Січі в 1775 р. близько половини запорозьких земель були розподілені.

3. Загроза реваншу османсько-татарських сил. Господарчий розвиток південноукраїнських територій дозволив би укріпити південні кордони у військово-політичному відношенні. Німці-християни, хазяйновиті та вдячні імператриці за притулок, були куди більше прийнятними підданими, аніж бунтівливі татари в українських степах [18]. Півдню України у XVIII ст. було властиве превалювання кочового елемента, яке було втягнуте в скотарство та торгівлю. Через це виникла нерівномірність розвитку краю, адже родючі ґрунти перебували без належної експлуатації [20, с. 93].

Щодо етапів німецької колонізації зазначеного періоду варто виділити 4 періоди, кожен з яких ознаменовується політикою Петербургу відносно іноземців:

I. 1787–1803 рр. – період розпочинається із заснуванням найпершої колонії Альт-Данциг в Херсонській губернії. Російська влада (наскільки це можливо) забезпечила переселенцям житлові умови або сприяла облаштуванню на нових землях, надала перелік пільг, зарахувала їх до стану іноземних колоністів згідно з маніфестом Катерини II від 22 липня 1763 р. та привілеїв Павла I від 6 вересня 1800 р. Тоді переселення ще не набуло масового характеру.

II. 1804–1842 рр. – для цього етапу характерним є встановлення нових правил і умов переїзду для іноземців: відтепер деякі пільги було врізано, а іноземців при поселенні "фільтрували" за майновим статусом. Якщо за попереднього етапу поселення розміщували в Херсонській губернії, то відтепер компактно поселення виникають біля нинішньої Одеси, Сімферополя, Феодосії [19]. Від великих колоній відмежовуються менші селища, де урядом проводиться програма заселення нових жителів [11, с. 15].

III. 1842–1871 рр. – в цей час уряд призупиняє процедуру надання колоністам казенних земель, однак їм даруються громадянські права і свободи. Лише для колоній Дармштадт і Марієнфельд в Катеринославській губернії були даровані державні землі. В 1843 р. світ побачив "Збірник законів про іноземні колонії". Звід затверджував не лише громадянські права й обов'язки стосовно німців, а й усіх іноземців Російської імперії.

IV. З 1871 р. – доба ознаменовується прийняттям "Правил про поселенців-власників". За цим документом, німецькі колоністи перетворювалися у звичайних селян і на них розповсюджувались нововведення згідно з реформами 60–70-х рр. XIX ст. Сюди входила рівність перед Фемідою, скасування станових привілеїв, введення місцевого виборчого управління [19].

Необхідно зауважити, що групи німецьких колоністів не були однорідними ані в етнічному, ані в релігійному плані. Серед власне німців нерідко зустрічались знімчені представники інших народів. Наприклад, на Південь України приїздили меноніти голландського, прусського і польського походження [16, с. 5]. Релігійно меншина поділялась на католиків, лютеран і протестантів-менонітів [36, с. 11]. Представники цих конфесій неоднозначно ставилися один до одного, і тому між ними нерідко виникали конфлікти, насамперед через релігійні суперечності.

Регіоном розселення лютеранської спільноти на Півдні України останньої третини XVIII ст. – на початку XX ст. стали Кучурганський, Березанський, Хортицький, Молочанський і Маріупольський колоністські округи. Найбільше лютеран мешкало в Херсонській губернії. Невелика кількість поселення проживала також у Криму. Основні потоки групи спрямовувались із південно-західних районів Німеччини, Ельзасу і Швейцарії. Станом на кінець XIX ст. кількість лютеран в Південній Україні досягла 121 000 осіб. На той же час припадає найбільший розмах заснувань колоній групи, однак після 1900 р. кількість лютеран на території Півдня України стрімкими темпами зменшується [34, с. 62–66].

Кількість німців-католиків у південноукраїнських губерніях станом на середину XIX ст. складала 41 000 католиків (згідно з статистикою Піклувального Комітету колоністів Південного краю Росії) [17]. Основними регіонами розселення громади стали Березанський і Маріупольський колоністські округи. Німці-католики були переселенцями з Пфальцу, Ельзасу, Бадена, Вюртемберга. Слід вказати на цікавий факт: російська влада приязніше ставилась до протестантів лютеран і менонітів, аніж до католицької спільноти. Можливою причиною цього слугував затяжний конфлікт православ'я з папством, а ще – допомога католицької церкви у повстаннях проти Росії [20, с. 45–46, 51].

Мабуть, найпомітнішою серед усіх груп німецьких колоністів є меноніти, спільноти яких були прибічниками збереження й утвердження приватного земле- і домоволодіння. Крім того, серед менонітів було достатньо багато родин з великим достатком, який вони везли в Україну: капітал, численна худоба, меблі, реманент, одяг [14, с. 127]. Громада була представлена передусім вихідцями із Західної Пруссії.

Перша спільнота з'явилась на південноукраїнських теренах в 1789 р. і осіла на о. Хортиця. Менонітські колонії Катеринославської губернії об'єдналися в Хортицький і Молочанський менонітські округи [33]. Згодом Молочанський округ стане провідним серед усіх німецьких колоній, адже саме там російська влада докладатиме чи не найбільше зусиль для благоустрою поселення. Менонітській спільноті була властива неабияка дисциплінованість і згуртованість. Згідно з матеріалами А. Клауса, матеріальна культура цих колоністів вражала: автор згадує за доглянуті сади, якісну обробку ґрунтів, значне поголів'я коней [17].

Урядові кола розуміли, що проблемі перенаселення німецьких князівств можна вирішити на користь економіки імперії. Залишалось скласти таку правову базу для майбутніх переселенців, яка мала б заохотити їх до найшвидшого переїзду. Найбільш вдалим рішенням було запровадження економічних пільг у вигляді надання поселенцям земельних наділів. Розробкою юридичних актів стосовно забезпечення колоністів угіддями займався граф Г. Орлов.

4 грудня 1762 р. Катерина II обнародує маніфест-запрошення для іноземців "Про дозвіл іноземцям, окрім євреїв, виходити та селитися в Росії й про вільне повернення на свою батьківщину російських людей, що втекли за кордон" [25].

Менше ніж через рік, 22 липня 1763 р., проголошується новий маніфест – "Про дозвіл усім іноземцям, що в Росію в'їжджають, поселитися в яких губерніях вони побажають і про даровані їм права". За ним переселенці отримували можливість оселитися у будь-якому місці. Виняток для євреїв скасовувався. Маніфест 1763 р. вказував преференції – "авантаж" для новоприбулих: податкова свобода на 30 років у сільській місцевості, непритягнення до військової служби, надання безвідсоткових кредитів строком на 10 років для будівництва житла, відшкодування затрат на переїзд до нового місця і дозвіл на провадження місцевого самоврядування.

Разом із цими заходами уряд засновував Канцелярію опікунства іноземців, що мала "владу й переваги, рівні проти державних колегій". До повноважень органу полягало "опікунство про всіх прибулих у Росію на поселення іноземців, ... щоб вони ніяких виснажливих тягот не зазнавали" [26].

Російська імперія відтепер зобов'язана була забезпечити достойні умови прийому, розселення та організації побуту поселень. На територіях колоній працювали уповноважені адміністрації, які в роботі були підзвітними Канцелярії опікунства іноземців. За прийом, оформлення і розміщення переселенців відповідали емісари. Приймальні пункти організовувались в Одесі, Дубосарах, Ізмаїлі, Катеринославі. Окрім того, в Ізмаїлі та Дубосарах розміщувались "карантини" – пункти, де іноземці проходили обстеження на наявність інфекційних хвороб із подальшою відправкою до місця постою [12, с. 37–41].

У 1764 р. затверджується "План про заселення Новоросійського краю" – ще один нормативно-правовий акт, за яким колоніальні адміністрації уповноважувались передавати незаселені масиви для переселенців. За положеннями акту, кожній родині іноземців у безкоштовне користування пропонувалось угіддя в 30 десятин, однак 15 десятин мали залишатись для оранки, 5 – для сінокоосу, 5 – для лісових насаджень, а залишок необхідно було поділити на ґрунт під житловими, господарчими приміщеннями і пасовиськом.

Земельна ділянка родини колоністів набувала статусу індивідуальної власності. Відтак власники отримували об'ємні повноваження у плані визначення порядку користування наділом. Громада не могла регламентувати вирощування сільськогосподарських культур чи порядок сівозмін на ньому, хоча подібний примус мав місце в традиційних російських господарствах [28].

З приходом до влади імператора Павла I німецькі колоністи отримують ще більше преференцій: у 1800 р. Російська імперія зобов'язується надати кожній сім'ї поселенців наділ розміром у 60 десятин, а менонітам і взагалі у розмірі 65 десятин. Таким чином царський уряд бажав, щоб силами працюючих іноземців в оборіток було пущено більше південноукраїнських ґрунтів [30]. При цьому нерідко під удар ставились інтереси місцевих жителів: при розмежуванні ділянок в Мелітопольському уїзді у власність колоністів відійшли майже 5000 десятин, що належали тутешнім селянам [3].

Імператор Олександр I в 1804 р. підписує новий указ, згідно з яким переселенці набували права купувати (або продавати) угіддя в держави чи приватних осіб, обробляти їх за власним вибором. Попри те, що

відтепер іноземці набували правоздатності, для них зберігалось обмеження у вигляді заборони купувати невільників або перетворювати на кріпаків селян, що мешкали на придбаних землях [29].

1843 р. з'являється ще один акт, за яким впорядковувалось життя колоній – "Збірник законів про іноземні колонії". На іноземців розповсюджувались значні свободи: право купівлі-продажу не- і рухомого майна, право вільної торгівлі, об'єднання в гільдії та цехи, заснування ярмарків і базарів, передача спадку [19]. Ці свободи зробили німецьких переселенців активними учасниками ринку землі в південноукраїнських губерніях, що дало змогу їм зосередити у своїх руках велетенські земельні угіддя.

Селянська реформа 1860-х рр. відбилась на юридичному статусі не лише місцевих жителів, а й торкнулась прав іноземців. Тепер правове положення німецьких колоністів зближувалось зі становищем українських селян, адже тепер перші втрачали статус іноземних колоністів. Виданий у 1871 р. документ "Правило облаштування поселенців-власників (колишніх колоністів) посаджених на казенних землях" зберіг лише деякі привілеї німців. Відтепер на підтвердження володіння угіддями громадам видавався так званий "власницький запис", що засвідчував характер землеволодіння, кількість власників, встановлювалася площа ділянок, закріплювався розмір податку на неї [32].

Важливою вимогою німців-колоністів (а особливо менонітської спільноти) була гарантія звільнення юнаків від проходження обов'язкової військової служби. Річ у тому, що менонітське віровчення заперечувало прояви насильства у будь-якому вигляді, відкидало необхідність ведення воєн і служби в лавах армії [20, с. 131]. Колоністи при заселенні в першу чергу прагнули отримати дозвіл, який надавав би право уникнути служби. Через дипломата Г. Потьомкіна меноніти передали імператриці "просительні статті", де майбутні колоністи вказали побажання: "щоб вони (меноніти) та їх нащадки були звільнені на вічні часи від усіякої військової служби, оскільки положення віри ніяк їм не дозволяють поступати на військову службу" [10].

У маніфесті від 22 липня 1763 р. прописувалось: "іноземець, який переїде в Росію, на весь час свого перебування звільняється від військової служби". Такі ж права закріплювались і за нащадками колоністів. Тут російська влада до поселенців поставилась досить лояльно, не вимагаючи жодних відкупів і відпрацювань за звільнення від служби. Така поступливість була зумовлена бажанням залучити якомога більше іноземців до переїзду на чужину [26].

Ще декількома нормативно-правовими актами, які засвідчили наполегливість німецької спільноти у питанні стосовно проходження військового обов'язку, стали "Височайша грамота Меноністам" (1800), "Про правила для прийняття та розселення іноземних колоністів" (1804) та "Про дозвіл поміщикам оселяти колоністів на своїх землях" (1804). Усі ці акти затвердили положення, надані імператрицею ще на зорі колонізації. Окрім самого звільнення від армії, німецькі родини звільнялись від обов'язку утримання рекрутів у мирні часи.

Тривалий час російська влада намагалась не порушувати дану німцям обіцянку, однак ситуація різко змінюється із початком 1860-х рр. "Устав про військову повинність" вже не оголошував звільнення від проходження військової служби для іноземної молоді [20, с. 133–134, 139]. Хоча в більшості своїй католицька і лютеранська спільноти погоджувались із нововведеннями, однак серед менонітів залишались незгодні. Ра-

дикально налаштована спільнота не готова була поступатись принципами віровчення, тому дедалі частіше меноніти починають мігрувати з Росії до держав, де несення військової служби не було загальнообов'язковим. Вимушений притулок переселенцям були готові надати США. Тому у проміжку 1871 і 1880 рр. країну покинули 15 000 осіб, або $\frac{3}{4}$ представників цієї конфесії [8].

Намагання невдоволених менонітів покинути Російську імперію, звисним чином, викликало занепокоєння уряду. Документом "Правила про відбування обов'язкової служби менонітами" утверджувались норми проходження військового обов'язку юнаками-менонітами. Згідно з ним, замість армійських лав пропонувалась альтернатива: це могла бути служба у лісній варті Міністерства державного майна, при майстернях і пожежних командах, при шпиталях цивільних установ.

В армійські роки за менонітами залишалось право здійснювати релігійні збори та обряди. Солдати утримувались шляхом казенних і громадських коштів [24]. Але утримання їх було, м'яко кажучи, незадовільним – бідолахи були змушені самотужки будувати й облаштовувати дерев'яні казарми. Однак попри відверте небажання несення військової повинності, німецькі служиві виявились дисциплінованими і серйозними, про що свідчить відсутність серед них дезертирів і "ухилантів" [20, с. 145].

Правова база стосовно земельних і військових пільг для іноземців була належним чином розроблена. Однак ще одним важливим аспектом буття для німців була релігія, тому російська влада не могла залишити без правового урегулювання конфесійні питання. Імператриця Катерина II, як вже зазначалось у попередніх абзацах, була прихильницею європейської наукової думки. Ідеї "освіченого абсолютизму" і віротерпимості стали провідними при запрошенні іноземців до Росії. Влада намагалась дотримуватись принципів свободи віросповідання, незалежності при проведенні обрядів та дотримання традицій.

Якщо маніфест від 4 грудня 1762 р. запрошував до переїзду представників усіх конфесій, окрім юдеїв, то маніфест 22 липня 1763 р. був націлений на усіх без винятку. Указ закріплював право на вільне сповідання та можливість справляти богослужіння й обряди – "усім, що прибудуть на поселення в нашу Імперію, мати вільне відправлення віри за їх статутами та обрядами безперешкодно". Але навершення православних у католицтво чи протестантизм проповідниками суворо заборонялось.

Іноземцям дозволялось зводити приміщення для проведення служби, запрошувати священників для справлення обрядів. Влада докладала усіх зусиль, аби німців розселяли згідно з конфесійною відмінністю. Колонії формувались у вигляді окремих поселень, аби уникнути конфліктів на релігійному ґрунті [26].

Від початку колонізації німцями Північного Причорномор'я до середини XIX ст. релігійна політика уряду відносно меншини фактично не змінилась: правові документи "Устав духовних справ іноземних конфесій у Російській імперії" (1857) та "Устав про колонії іноземців у Росії" (1857) закріплювали ті релігійні права і свободи, які були оголошені ще Катериною II. "Устав про колонії іноземців у Росії" утверджував право на зведення колоністами сакральних споруд і служіння пасторів. Цікаво, що зведення костелів католикам заборонялось, на відміну від менонітів. Менонітам для проведення обрядів не потрібно було відведеної для цього храмової споруди. Правовий акт свідчив про суворі покарання за "зло-

чини проти віри": перехід з православ'я до іншої конфесії, заманювання в іншу релігію тощо [31].

Релігійна політика Російської імперії зазнала змін протягом другої половини XIX ст. – початку XX ст. У цей період у російській політичній думці дедалі частіше звучить лозунг "православ'я-самодержав'я-народність", тобто релігія перетворювалась в один із "стовпів" імперського режиму. Ці тенденції знайшли вияв у переслідуваннях проповідників, котрі поширювали протестантське вчення. Зокрема, було заборонено штундизм через підозри в незгоді його прибічників із політикою влади.

У 1879 р. статусу "легального віросповідання" набувають прибічники баптизму, від цього часу їм дозволялось вільно проводити релігійні обряди. З 1883 р. представникам усіх релігій дозволено організовувати молитовні зібрання та проводити обряди, однак при цьому не порушуючи громадську мораль. Після революційних подій 1905–1907 рр. і взятого імператорським урядом курсу на віротерпимість легалізовано було діяльність розкольників і сектантів. Православні отримували можливість переходу в будь-яку християнську віру [20, с. 59].

Ліберальна політика відносно іновірців по завершенню революції 1905–1907 рр. тривала недовго. Уряд прагнув встановити жорсткий нагляд за діяльністю усіх конфесій. Як вже зазначалося, влада суворо карала місіонерів за навершення православних підданих у протестантизм. При найменшій підозрі в причетності до проповідницької діяльності іноземних громадян виганяли з губернії або забороняли виголошувати публічні проповіді [5, арк. 63].

У першій половині XIX ст. було сформовано головні осередки німецької колонізації на Півдні України: Кучурганський, Грослібентальський, Березанський, Хортицький, Молочанський, Бердянський і Маріупольський округи [34, с. 62]. У деяких із них, зокрема в Хортицькому, Молочанському і Маріупольському були утворені окремі менонітські округи. Адміністративні одиниці були офіційно затверджені на урядовому рівні [16, с. 5].

Управління німецькими колоніями знаходилося у руках законодавчої і виконавчої влади. Законодавчу втілював імператор і Сенат, які зверненнями і розпорядженнями запрошували колоністів до переїзду. Виконавча влада перебувала в руках спеціальних відомств і міністерств. Із запропонованої таблиці можна зробити висновок, що система виконавчої влади над німецькими колоністами була недосконалою, зазнавала постійних розформувань і реформувань. Функції відомств, попри різні найменування, зазвичай охоплювали прийом, розміщення і організацію побуту переселенців на новому місці.

Найприкметнішою ознакою саме німецьких колоній була їх тяга до самоврядування. Найвищим органом місцевої влади для переселенців були мирські збори власників господарств. На цих зборах обирали старосту – шульца, а також його помічників-бейцизерів (сільський розпорядник). Діяльність їх визначалась інструкціями Контор опіки. До повноважень старости і його команди входило розв'язання питання облаштування колоній: будівництво шкіл, храмів, магазинів, транспорту і сполучення. Серед них же затверджувались рішення щодо запрошення священник, фінансування шкіл і вчителів. Затверджені громадою результати зборів виносились у "мирську постанову", яку підписували учасники і скріплювали печаткою [34, с. 68; 21, с. 27].

Ефективна система адміністрування забезпечувалась неабиякою здатністю до самоорганізації в колоністів. У випадку загибелі чи хвороби господаря або неналежної поведінки в громаді, доля його наділу і майна

вирішувалась на мирських зборах. Право вести діяльність на таких угіддях переходило до безземельних колоністів, якщо вони були готові взяти зобов'язання з виплати боргів попереднього власника [2].

Звичною для німецьких колоністів формою земельної організації була марка, яка становила поєднання індивідуальної та колективної земельної власності, при чому індивідуальна проявлялась виразніше. Колективна власність частіше виступала як доповнення, аби вдовольнити господарські потреби декількох родин: це були пасовиська, лісові угіддя, ставки. Російський уряд усвідомлював важливість збереження марочної форми господарювання для німецьких громадян, тому переселенців не примушували до дотримання колективної форми власності. Німцям було запропоновано форму землеволодіння, за якою колоністська громада ставала єдиним суб'єктом права власності на надільну землю. Єдине, чого вони зробити не могли – продати дароване угіддя [20, с. 99–100].

Німецькі поселення в Південній Україні були трьох типів:

1. Колонія – земля надавалась на праві общино-подвірного землеволодіння і землекористування;

2. Хутір – земля надавалась на праві приватної власності;

3. Ділянки колективного землеволодіння, які могли належати колоністським товариствам [16, с. 9–10].

Специфічною у німецьких переселенців була і форма успадкування батьківського наділу. Поки в Російській імперії був поширений звичай заповіту або майоратне спадкове право, за яким угіддя передавались у власність старшому нащадку з метою недопущення розділення маєтностей, то у німців зберігалась передача спадщини найменшому сину – мінорат. Якщо наймолодший із нащадків общиною визнавався здатним до господарювання, право власності передавалось саме йому. У випадку, якщо менший син з якихось обставин не міг займатись фермерством, то наділ переходив у руки безземельному члену сім'ї. Натомість старших синів батько мусив навчити ремеслам або підприємництву, передати їм у спадок необхідний реманент [21, с. 26].

У тому випадку, якщо німець-переселенець не встигав скласти заповіт, $\frac{1}{4}$ його власності переходила матері, ще $\frac{1}{4}$ передавалась дочкам у якості приданого, а залишок розподілявся між синами покійного. Той із синів, хто успадковував земельні угіддя, був зобов'язаний фінансово підтримувати матір і незаміжніх сестер. Якщо ж колишній власник не залишив синів, то вдова з дочками володіли його наділом до заміжжя першої зі спадкоємиць – далі право власності переходило до цього чоловіка. Наділ обов'язково залишався неподільним [12, с. 28].

Ще з часів життя на батьківщині, колоністи принесли в новий край ще один звичай, що давав їм фінансову свободу, а саме так звані "суми". Суму складав дохід з вівчарень, садків, виноробства, віддачі у відкупне утримання рибного вилува і пристаней. Суми поділялись на громадські, позикові, страхові, сирітські, вдовині. Суть цього заходу полягала в тому, що завдяки цим надходженням вдавалось впорядковувати господарства і зовнішній вигляд колоній, забезпечувати усім необхідним навчальні заклади. Із сум заробітну платню отримували педагогічні кадри і духовенство, видавалось жалування малозабезпеченим. Закупляли також рогату худобу, саджанці, реманент, матеріали для зведення будівель і доріг.

На сирітських сумах слід зупинитись окремо. Якщо раптом після смерті господаря в того залишались ма-

лолітні діти, колоністське самоврядування виставляло на торги майно покійного і здавало в оренду земельний наділ. "Орендні" гроші й складали сирітську суму, з якої утримували неповнолітніх. При чому розподіл цих коштів відбувався під пильним наглядом громади. Окрім сум, після ліберальних реформ 1860–1870-х рр. в німецьких колоніях з'являються перші банки, кредитні спілки і товариства взаємного кредиту [21, с. 27–28].

У другій половині XIX ст. німецькі колонії стають потужними господарськими осередками Південної України, близько 200 переселенських ферм відзначились високими економічними показниками. Серед німецьких господарств наявні згадки про колонії Зельц, Шпаер, Ворс, Ватерлоо, Готланд, Марієнфельд, Дармштадт, Мейнциг. Кількість виготовленої продукції дозволяла експортувати товари до європейських країн [18].

У доробку "Наши колонии" дослідник А. Клаус залишає згадки про талант німців до господарювання: "Въ степахъ, гдѣ прежде не было ни воды, ни куста лѣсной поросли, точно волшебствомъ являлись одно за другимъ цвѣтуція поселенія, здоровая и изобильная колодезная вода, цѣлыя рощи плодовыхъ, тутовыхъ и лѣсныхъ деревъ и кустарниковъ". Не оминає увагою автор і високий рівень матеріальної культури поселення, акцентуючи на гармонійній системі забудови колоній, охайних екстер'єрах і затишних інтер'єрах хат поселення, мальовничих садках і квітниках, обізнаності німців у будівельних матеріалах [17].

Саме цією етнічною групою на Січ вперше було завезено продовольчу, технічну і кормову культуру, яка згодом стане "другим хлібом" для українців – картоплю. Згадку про це можна знайти в поезії Т. Шевченка: "І на Січі мудрий німець, картопельку садить, а ви її купуєте, їсте на здоров'я та славите Запоріжжя. А чиею кров'ю ота земля напоєна, що картопля родить, – вам байду-же" [35, с. 166].

Поселення облаштовувалось за умов безпосередньої наявності водних артерій, пасовиськ, лісових масивів неподалік, і наближеності до населених пунктів, де би міг бути порт чи транспортна інфраструктура [27]. Нерідко будівельні роботи в степу були неможливими через брак деревини. У таких випадках новоприбулі змушені були заселялись у землянках і глиняних хатах [4]. Управителі колоній сприяли самостійному будівництву колоністів, адже надалі це знімало з них відповідальність за неякісне зведення садиб найманими робітниками. Тим паче і колоністу це було фінансово вигідніше: борг на суму, в яку оцінювалась забудова, анулювався на законодавчому рівні [9].

Окрім сільськогосподарських робіт, серед німецького населення поширеним родом діяльності були підприємництво, торгівля, ремісництво. Відомо, що в Одесі вже у 1803 р. існувало двоє німецьких торгових домів і з'явився купецький стан німецького походження – родини Філібертів, Вагнерів, Полнерів і Вальба [22, с. 13–14]. Німецькі переселенці сприяли розвитку промисловості: у К. Е. Фальк заснував ливарний завод в Одесі, а Мільнер (ім'я невідоме) – чавунну фабрику. Німці-ремісники були добре знані завдяки філігранним роботам, найчастіше вони займались ковальством, слюсарством, теслярством, столярством. Проявили вони себе та у харчовій галузі як пекарі та м'ясники. Нерідко місцеве населення йшло підмайстрами до німців, де під їх кураторством опановували фах [13, с. 58].

Оскільки німецькі переселенці відрізнялись неабиякою релігійністю, тож варто зазначити на їх духовному житті. У лютеранських колоністів провідну роль

у духовному житті відігравали одразу декілька осіб: пастор, суперінтендант, Генеральна євангелічно-лютеранська консисторія, Юстиц-колегія та Головне управління духовних справ іноземних віросповідань. До сфери впливу Генеральної консисторії входило ухвалення і звільнення пастора, контроль за правильністю обрядовості та церковною власністю, перепис населення [34, с. 69–70]. Духовним життям переселенців-католиків завідувала римо-католицька колегія із єпископом на чолі, у великих містах існувала своя єпархія [20, с. 61].

Німецькі поселяни зіштовхнулись із кадровим дефіцитом серед католицького та лютеранського духовництва. Царський уряд свідомо гальмував збільшення кількості священників других конфесій та релігійних закладів, аби вберегти православних парафіян від іноземних впливів. Фінансовий стан німців не дозволяв їм належним чином оплачувати хай навіть мінімальну виплату пастору [20, с. 52].

Церковний лад менонітської групи ґрунтувався на пресвітеріанських порядках, тобто релігійним життям громади завідував лише старшина – священник, проповідник або наставник. При чому покладені обов'язки ця особа мала виконувати на добровольчих засадах або за символічну плату. Колонії менонітів були розділені на приходи, кожним із яких опікувався старшина і проповідники.

Релігійне вчення відобразилось на стилі життя групи: меноніти відзначались скромністю в поведінці та побуті, богобоязливістю. Займались виключно сільським господарством, відкидаючи військову справу, підприємництво чи промисли. Храмові споруди менонітів були простими, всередині них мало що нагадувало про релігійний характер приміщення. Для протестантів хрещення немовлят залишалось табу [17].

Згадуючи про стан медицини у німецьких колоніях, варто відзначити його прогресивний рівень. Однак попервах незвикло до місцевих умов населення зіштовхнулось із проблемами: висока вологість, незвичний клімат, нестача харчів та відсутність кваліфікованої медичної допомоги спричиняли постійні спалахи інфекційних хвороб і високу смертність [14, с. 134].

При епідемічних спалахах колоністська адміністрація дотримувалась чіткого плану: інфекційних хворих утримували окремо від здорових у лазаретах, за які правили землянки та кімнати молитовних будинків. З місцевих жителів обирали наглядача лазарету, який дбав про матеріальний стан і дисципліну в закладі. Також при колонії проживав лікар з асортиментом медикаментів і кухарі. Місцеві адміністрації вели облік недужих (як на фізичні, так і на душевні хворі) й осіб, які потребували підвищеної уваги лікарів. Причорноморським

німцям вже на початку XIX ст. була відома вакцинація від віспи [34, с. 95–96].

Німецька меншина не залишалась осторонь світського життя. У 1845 р. у м. Одесі з'являється перше німецьке благодійне товариство, учасники якого опікувались малозабезпеченими в німецьких князівствах. В 1869 р. розпочинає діяти Клуб ремісників і промисловців, на меті якого було об'єднати спеціалістів за родом діяльності, а також організація ощадно-допоміжних кас для власників підприємств. У 1906 р. утворюється Німецьке товариство освіти Південної Росії, діяльність якого спрямовувалась на підвищення культурного рівня колоністів південноукраїнських губерній, якості шкільної освіти, покращення вчительської кваліфікації, облаштування бібліотек. Також діяло товариство "Гармонія" (1861) і Товариство любителів гімнастики (1880), які відповідали за культурне дозвілля іноземців.

Окрім того, в Одесі німецькою інтелігенцією і священниками організовуються товариства сприяння вивченню німецької мови та захисту народної самобутності. Одним із таких стало засноване в 1906 р. Південно-російське німецьке товариство, на основі якого згодом виникає жіноче відділення з викладанням російською і німецькою мовами. Товариство відкриває бібліотеку і читальну залу, а також займається організацією культурно-просвітніх заходів з літератури, історії, природознавства. Плекала організація і культурний розвиток найменших: влаштовувала свята і засновувала прототиби сучасних оздоровчих таборів [21, с. 28–30].

Попри негаразди, німецькі поселяни чимало уваги приділяли культурному життю і освітньому розвитку молодого покоління. Через відсутність фінансування з боку Російської імперії, колоністи самотужки організовували освітній процес. Проблемаю був дефіцит вчительських кадрів, адже робота педагога оплачувалась із бюджету сільських товариств і платні за навчання, а розмір оплати встановлювали самі колоністи [15]. Деякі центральні училища отримували фінанси від лютеранських і католицьких німецьких товариств [1]. Колонії були об'єднані в навчальні райони, які курували два інспектори, метою яких була звітність про матеріальне становище і якість викладання. Школи не опалювались, дидактичні матеріали для учнів були застарілими або й взагалі відсутніми. Початкова освіта перебувала у зв'язку із релігійними настановами, була обов'язковою для усіх дітей від 7 до 14 років і велась виключно німецькою мовою.

Кола німецької інтелігенції активно включались у процес пошуку можливостей збереження культурних цінностей народу. З їх ініціативи відкривались бібліотеки і книжкові крамниці, куди нерідко завозилась закордонна література і преса. Чимале значення мало видавництво релігійної літератури німецькою мовою.

Роки	Орган, яким представлена виконавча влада в управлінні колоністами
1763–1782 рр.	Канцелярія опікунства іноземців
1782–1797 рр.	Губернські адміністрації
1797–1800/1802 рр.	"Експедиція державного господарства, опіки іноземних і сільського домоводства"
1802–1818 рр.	Контора опіки новоросійськими іноземними поселенцями при Експедиції державного господарства
1818–1834 рр.	Бессарабська, Одеська, Катеринославська контори іноземних поселенців і Управління задунайських іноземних поселенців
1834–1838 рр.	Піклувальний комітет
1838–1871 рр.	Міністерство державного майна при міністерстві внутрішніх справ
З 1871 р.	Місцеві органи

* Таблиця складена за допомогою матеріалів монографії О. Канєнберг-Сандул [20] "Правове становище німецьких колоністів на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.)"

З другої половини XIX ст. Петербург починає поступовий наступ на ідентичність іноземних колоністів: у школах запроваджувалось обов'язкове вивчення російської мови із подальшим витісненням німецької з навчального процесу. Ввезення і видавництво в Російській імперії видань іноземними мовами проходили жорстку цензуру. Російська влада усіляко протидіяла створенню і роботі установ, покликаних берегти культуру іноземців. За найменший відхід від усталених традицій самодержавства такі заклади припиняли роботу [20, с. 67–70, 80, 84].

Висновки. Життя німецької меншини на південноукраїнських територіях стало яскравою сторінкою вітчизняної історії. Гнані утисками німецьких князів, аграрним перенаселенням, політичною нестабільністю і за релігійні переконання, колоністи були бажаними підданими для російської корони. Відомі як сильні господарники, німці неабияк сприяли економічному піднесенню новопрієднаних чорноморських степів, а також були вигідні російському уряду з огляду на їх бажання розбавити корінний етнос – українців. Переселенська група володіла високим рівнем громадської самосвідомості та фінансової грамотності, які знайшли свій вияв у вдалому самоврядуванні та організації так званих "сум". Щоб заохотити іноземців до переїзду, правознавцями була розроблена широка юридична база, що гарантувала пільги на чужині. Проте лояльне відношення до німецьких поселенців не тривало вічно: зі зміцненням самодержавства із середини XIX ст. наступ на гарантовані в минулому привілеї колоністів набуває дедалі сильнішого розмаху. У подальших дослідженнях з тематики слід детальніше розкрити історію представників інших протестантських груп (баптизм, штундизм), а також виокремити коло питань відносно системи судівництва у справах німецьких колоністів.

Список використаних джерел

1. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 6, оп. 5, спр. 580, 358 арк.
2. ДАОО, ф. 6, оп. 1., спр. 5313. 158 арк.
3. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА), ф. 1263, оп. 1, д. 183, л. 279.
4. РГИА, ф. 383, оп. 29, д. 116, л. 24.
5. Центральний державний історичний архів України, ф. 442, оп. 620, спр. 148, 40 арк.
6. Bodenmann T. Perceiving, explaining, and observing climatic changes: An historical case study of the "year without a summer" [Електронний ресурс] / Т. Bodenmann // *Meteorologische Zeitschrift*. Режим доступу: boris.unibe.ch/9225/1/s1(2).pdf
7. Richter L. "Could You Not Turn Your Back on This Hunger Country?": Food in the Migration Process of German Emigrants. [Електронний ресурс] / L. Richter // *Meteorologische Zeitschrift*. Режим доступу: www.aspeers.com/sites/default/files/pdf/richter.pdf
8. Toews P. Mennonites and the search for military exemption: state concessions and conflicts in the 1870's. [Електронний ресурс] / P. Toews // *Вопросы германской истории*. Режим доступу: bit.ly/ie7px11Vs
9. Бабенко В. Етнографический очерк народного быта Екатеринославского Края [Електронний ресурс] / Бабенко В. А. // К XIII Археологическому съезду. – Режим доступу: elib.nlu.org.ua/view.html?id=328
10. Браун П. Кто такие меннониты?: краткий исторический очерк [Електронний ресурс] / П. Браун // Режим доступу: chortitza.org/Buch/Braun.pdf
11. Васильчук В. Етапи розселення німців в Україні / В. Васильчук // *Історія німців України. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – Київ, 2017. – С. 12–15.
12. Васильчук В. Поселення німецьких колоністів на Півдні України наприкінці XVIII – початку XIX століття / В. Васильчук // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Етнічна історія народів Європи*. – 2001. – №12. – С. 37–41.
13. Діанова Н. Формування та розвиток німецьких колоній у містах Південної України в кінці XVIII – першій половині XIX ст. / Н. М. Діанова // *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. 2004. – №16. – С. 56–60.
14. Дружинина Е. Южная Украина в 1800–1825 гг. / Е. Дружинина. – Москва: Наука, 1970. – 381, [2] с., [1] л. карт. : ил.

15. Задерейчук І. Правове регулювання розвитку освіти в німцях півдня України наприкінці XVIII на початку XX ст. [Електронний ресурс] / П. Задерейчук // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. – Режим доступу: bit.ly/N8feiiS

16. Карагодин А. Земельные проблемы немецкой колонизации на юге Украины (XVIII–XIX ст.) / Карагодин А. Н. // *Культурологічний вісник*. – 1996. – № 3. – С. 5–13.

17. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России [Електронний ресурс] / А. Клаус // Режим доступу: bit.ly/3TzvLyS

18. Кудряченко А. Німці України: минуле і сьогодення [Електронний ресурс] / А. Кудряченко // *Розбудова держави*. – Режим доступу: bit.ly/mxthnk

19. Міронова І. Німецька колонізація Південної України XVIII–XIX ст.: періодизація проблеми / І. С. Міронова // *Історичний архів*. – 2016. – №16. – С. 81–87.

20. Канєнберг-Сандул О. Правове становище німецьких колоністів на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.) : дис. юрид. іст. наук : 12.00.01. / Канєнберг-Сандул О.; Національний університет "Одеська юридична академія". – Одеса, 2018. – 265, [1] с.

21. Плесская Э. Самоорганизация немцев Причерноморья: исторический аспект / Э. Плесская // *Історія німців України. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – Київ, 2017. – С. 25–32.

22. Плесская-Зебольд Э. Одесские немцы, 1803–1920: Научно-популярное издание. / Э. Плесская-Зебольд. – Одесса: ТЭС, 1999. – 520 с.

23. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734 – 1775). Частина II. Заселення Новоросійської губернії [Електронний ресурс] / Н. Полонська-Василенко // *Український вільний університет*. – Режим доступу: diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21705/file.pdf

24. Полное Собрание Законов (далі – ПСЗ) І. Т. L. 1875. №54568. С. 340. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=340&root=2/50/1/

25. ПСЗ І. Т. XVI. 1762. №11720. С. 126–127. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=126&root=1/16/26

26. ПСЗ І. Т. XVI. 1763. №11880. С. 313–316. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=313&root=1/16/27

27. ПСЗ І. Т. XVI. 1764. № 12099. С. 657–667. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=657&root=1/16/28

28. ПСЗ І. Т. XVI. 1764. №12095. С. 648–655. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=648&root=1/16/29

29. ПСЗ І. Т. XVI. 1804. №21192. С. 177. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=177&root=1/28/30

30. ПСЗ І. Т. XXVI. 1800. №19546. С. 286–287. [Електронний ресурс] Режим доступу: nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=286&root=1/26/31

31. Свод законов Российской империи. Т. 12. Ч. 2. Свод учреждений и уставов о колониях иностранцев в империи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.prlib.ru/item/364018

32. Свод узаконений и распоряжений правительства по устройству поселен собственных (бывших колонистов). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.prlib.ru/item/443331

33. Стьопченко Е. Німці-колоністи та "сусіди"-цигани в поліетнічному оточенні Півдня України наприкінці XVIII–XIX століття. [Електронний ресурс] / Е. Стьопченко // *Наукові записки. Збірник наукових праць молодих вчених та аспірантів*. – Режим доступу: bit.ly/zaixpksdy

34. Чирук С. Лютеранські колонії Південної України кінця XVIII – початку XX ст.: історико-демографічний аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Чирук С. ; Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. – Дніпро, 2016. – 376 с.

35. Шевченко Т. Кобзар. / Т. Шевченко. – Харків: Школа, 2007. – 352 с.

36. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. Навчальний посібник. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.

References

1. State archive of Odesa region, fund 6, list 5, file 580, 358 sheets.
2. State archive of Odesa region, fund 6, list 1, file 5313, 158 sheets.
3. State Historical archive of Russian Federation, fund 1263, list 1, file 183, 279 sheets.
4. State Historical archive of Russian Federation, fund 383, list 29, file 116, 24 sheets.
5. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 442, list 620, file 148, 40 sheets.
6. Bodenmann, T. (n.d.). Perceiving, explaining, and observing climatic changes: An historical case study of the "year without a summer". *Meteorologische Zeitschrift*. boris.unibe.ch/9225/1/s1(2).pdf [In English].
7. Richter, L. (n.d.). "Could You Not Turn Your Back on This Hunger Country?": Food in the Migration Process of German Emigrants. *Meteorologische Zeitschrift*. www.aspeers.com/sites/default/files/pdf/richter.pdf [In English].

8. Toews, P. (n.d.). Mennonites and the search for military exemption: state concessions and conflicts in the 1870's. Questions of German history. bit.ly/ie7px11Vs [In English].
9. Babenko, V. (n.d.). Ethnographic sketch of folk life of Ekaterinoslav Governorate. elib.nlu.org.ua/view.html?id=328 [In Russian].
10. Brown, P. Ya. (n.d.). Who are the Mennonites?: a brief historical sketch. chortitza.org/Buch/Braun.pdf [In Russian].
11. Vasylichuk, V. (2017). Stages of resettlement of Germans in Ukraine. History of Germans in Ukraine. Materials of the All-Ukrainian scientific conference. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2017. Kyiv. Pp. 12–15. [In Ukrainian].
12. Vasylichuk, V. (2001). Settlement of German colonists in the South of Ukraine at the end of the 18th-beginning of the 19th century. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History, №128, 12–15. [In Ukrainian].
13. Dianova, N. (2004). The formation and development of German colonies in the cities of Southern Ukraine at the end of the 18th – the first half of the 19th century. Ethnic history of the peoples of Europe: Collection of scientific notes. №16, 56–60. [In Ukrainian].
14. Druzhynyna, E. (1970). Southern Ukraine in 1800–1825. Moscow: Science. [In Russian].
15. Zaderychuk, I. (n.d.). Legal regulation of the development of education among Germans in southern Ukraine at the end of the 18th and the beginning of the 20th century. Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series. bit.ly/N8feiiS [In Ukrainian].
16. Karahodin, A. (1996). Land problems of German colonization in southern Ukraine (XVIII–XIX centuries). Culturological Bulletin, №3, 5–13. [In Russian].
17. Klaus, A. (n.d.). Our colonies. Experiments and materials on the history and statistics of foreign colonization in Russia. bit.ly/3TzvLyS [In Russian].
18. Kudryachenko, A. (n.d.). Germans of Ukraine: past and present. Development of the state. bit.ly/mxthnkV [In Ukrainian].
19. Myronova, I. (2016). German colonization of Southern Ukraine in the 18th–19th centuries: periodization of the problem. Historical archive, №16, 81–87. [In Ukrainian].
20. Kanienberh-Sandul, O. (2018). The legal position of German colonists in the South of Ukraine (end of the 18th century – 1917). Unpublished thesis (PhD in Law), National University "Odesa Law Academy". [In Ukrainian].
21. Plesskaia, E. (2017). Self-organization of Germans in the Black Sea region: historical aspect. History of the Germans of Ukraine. Materials of the All-Ukrainian scientific conference, 2017. Kyiv. Pp. 25–32. [In Russian].
22. Plesskaia-Zebold, E. Odessa Germans, 1803 – 1920: Popular science edition. Odesa: TES. [In Russian].
23. Polonska-Vasylenko, N. (n.d.). Settlement of Southern Ukraine in half of the 18th century (1734–1775). Part II. Settlement of the Novorossiia Governorate. Ukrainian Free University. diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21705/file.pdf [In Ukrainian].
24. Complete Collection of Laws I. V. L. 1875. №54568. C. 340. nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=340&root=2/50/1/ [In Russian].
25. Complete Collection of Laws I. V. XVI. 1762. №11720. C. 126–127. nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=126&root=1/16/ [In Russian].
26. Complete Collection of Laws I. V. XVI. 1763. №11880. C. 313–316. nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=313&root=1/16/ [In Russian].
27. Complete Collection of Laws I. V. XVI. 1764. № 12099. C. 657–667. nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=657&root=1/16/ [In Russian].
28. Complete Collection of Laws I. V. XVI. 1764. №12095. C. 648–655. nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=648&root=1/16/ [In Russian].
29. Complete Collection of Laws I. V. XVI. 1804. №21192. C. 177. nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=177&root=1/28/ [In Russian].
30. Complete Collection of Laws I. V. XXVI. 1800. №19546. C. 286–287. nlr.ru/e-res/law_r/show_page.php?page=286&root=1/26/ [In Russian].
31. Code of Laws of the Russian Empire. T. 2, P. 2. Code of institutions and charters on the colonies of foreigners in the empire. www.prlib.ru/item/364018 [In Russian].
32. Code of laws and orders of the government on the arrangement of village owners (former colonists). www.prlib.ru/item/443331 [In Russian].
33. Stopchenko, E. (n.d.). German colonists and "neighbors"-gypsies in the polyethnic environment of Southern Ukraine at the end of the 18th–19th centuries. Scientific notes. Collection of scientific works of young scientists and graduate students. bit.ly/zaxpkdys [In Ukrainian].
34. Churyk, S. (2016). Lutheran colonies of Southern Ukraine of the late 18th – early 20th centuries: historical and demographic aspect. Abstract of unpublished thesis (PhD in History), Oles Honchar Dnipro National University. [In Ukrainian].
35. Shevchenko, T. (2007). Kobzar. Kharkiv: School. [In Ukrainian].
36. Hrytsak, Ya. (1996). Essays on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the XIX–XX centuries. Kyiv: Genesis. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 30.12.22

M. Melnychuk, Master's Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GERMAN COLONISTS IN SOUTHERN UKRAINE: LEGISLATIVE FRAMEWORK AND SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE LIFE OF SETTLERS IN 1787–1914

The article describes the reasons for German emigration to the Southern Ukraine (political, socio-economic, demographic and religious) and the motives of Empress Catherine II and the government of the empire for inviting this ethnic group (the need to develop the Northern Black Sea region, the goal of weakening the Ukrainian influence in the region and securing the southern borders of the empire from the Ottoman-Tatar attacks). 4 stages of German migration (I stage – 1787–1803, II stage – 1804–1842, III stage – 1842–1871, IV stage – from 1871) are established. The main immigrant groups are characterized by religion – German Lutherans, German Catholics and Mennonites are determined. The legal basis, which was governed by the settlers during their life on the territory of the Russian Empire, was studied: in this scientific note the facts touch on the field of land legal relations, religious legislation and the exemption of young men from military service. The scientific article reveals the theses of specific legal acts, such as the manifestos of Catherine II, the "Plan for the settlement of the Novorossiysk Territory", the "Compendium of Laws on Foreign Colonies", the "Rules on the Obligatory Service of Mennonites", the "Statute of Spiritual Affairs of Foreign Confessions in the Russian Empire" etc. In the work, the author developed a table with the succession of administrations that managed the affairs of the colonists in the period between 1763 and 1914. The peculiarities of traditional German self-government, the functioning of self-government structures and the financial autonomy of the colonies are clarified. The main forms of management of German immigrants on Ukrainian lands (colony, farm, collective farm) are established. Also in this article are analyzed the nature of inheritance – "junior right" and the "marka" as a form of land organization of the settlers. The characteristic features of the cultural life of Germans (associations, professional clubs, charitable organizations), education (organization of the educational process, book publishing), the state of medicine in the colonies are revealed. The presentation of the material reveals a gradual change in the attitude of the Russian ruling elite towards the German colonists during the period studied by the author.

Keywords: German colonists, Southern Ukraine, legislative framework, self-government, mennonites, junior right, marka.